

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel: Groen, ruimte en licht. Hoe één utopie leidde tot twee stadsgezichten In Amsterdam-Noord

Auteur: Julian Talma

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 47.1, 28-36.

© 2025 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Abstract: At barely a hundred meters apart, two completely different neighbourhoods were built in Amsterdam-Noord: Tuindorp Oostzaan and the Molenwijk. This article demonstrates that the two neighborhoods were respectively inspired by the utopias of Ebenezer Howard and Le Corbusier. While these utopias fundamentally aspire to the same goal – greenery, space, and light for the worker – they differ significantly in their practical implementation of this ideal. This study shows how the historical context influences the practical execution chosen by urban planners. In the 1920s, Howard’s ideas took hold in Amsterdam, while in the 1960s, those of Le Corbusier took precedence. This explains why the two neighbourhoods in Amsterdam-Noord differ so greatly from each other, despite their shared utopian ideals.

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

GROEN, RUIMTE EN LICHT

HOE ÉÉN UTOPIE LEIDDE TOT TWEE STADSGEZICHTEN IN AMSTERDAM-NOORD

Julian Talma

Een fietstocht door Amsterdam-Noord is als een reis door de tijd: via negentiende-eeuwse industriegebieden, vooroorlogse arbeiderswijken, dorpjes en dijken kom je uit bij naoorlogse middel- en hoogbouwbuurten aan de randen van het stadsdeel. Twee wijken die daarin opvallen – Tuindorp Oostzaan en de Molenwijk – liggen op amper honderd meter afstand van elkaar, maar de uiterlijke verschillen kunnen bijna niet groter zijn. Hoe kan dat?

In de geschiedenis is de bouw van een wijk of stad vaak geïnspireerd door het utopisch gedachtegoed van stedenbouwers. Het utopisme komt voort uit het woord *Utopia*, voor het eerst gebruikt door de Engelse filosoof Thomas More (1478-1535) in zijn gelijknamige boekje uit 1516. Het woord betekent in letterlijke zin niets meer dan een niet-bestaande plaats, maar wordt door velen vooral geïnterpreteerd als een niet-bestaande ideale plaats, die in ieder geval beter is dan de samenleving waarin mensen op dat moment in de geschiedenis leven.¹ In deze hoedanigheid is een utopist iemand die in zijn werk verwijst naar een dergelijke utopie, deze omschrijft of er zelfs naar streeft zo'n plaats te creëren.

Een goed voorbeeld van utopisme binnen stadsgeschiedenis zijn de ideeën van Ebenezer Howard (1850-1928). Op basis van zijn visie zijn er in Engeland enkele *garden cities* gebouwd. Het idee was om daarmee een gezonde, groene leefomgeving te creëren voor arbeiders, als tegenpool voor de erbarmelijke omstandigheden in de dichtbevolkte industriële stad. Zijn plannen waren een opstapje voor een andere ontwikkeling in de moderne stedenbouw: groen, ruimte en licht in de openbare ruimte, gecombineerd

met moderne hoogbouw. Een sprekend voorbeeld hiervan is het werk van Le Corbusier (1887-1965). Hoewel zijn ideeën om oude binnensteden, zoals die van Parijs, te vervangen door hoogbouw nooit zijn gerealiseerd, is hij voor velen een enorme inspiratiebron geweest.²

Dat geldt ook voor Amsterdam. De tuindorpen in onder andere Nieuw-West en Noord zijn niet meer dan verkleinde, doch letterlijk vertaalde versies van Howards *garden city*, terwijl de hoogbouw en functiescheiding in de Bijlmer wijdverspreid wordt gezien als verlengstuk van Le Corbusiers plannen.³ Het is interessant én maatschappelijk relevant om te onderzoeken waarom utopische idealen in bepaalde historische contexten aansloegen, maar in andere niet of in mindere mate. Immers, dit kan de uiteenlopende architectonische verschijnselen in Amsterdam verklaren. Deze academische relevantie geldt al helemaal voor onderzoeken op wijkniveau. Dergelijke onderzoeken zorgen ervoor dat literatuur over historische stedenbouw niet beperkt blijft tot grotere trends en ontwikkelingen. In plaats daarvan kun je met onderzoek op wijkniveau zeer goed laten zien hoe dergelijke ontwikkelingen

uitpakken in de praktijk, waarbij tevens nuances uitgelicht kunnen worden. Het geeft zicht op wat de ideeën van utopische denkers uiteindelijk betekenen voor mensen die daadwerkelijk in de wijken gaan wonen.

Mijns inziens delen Tuindorp Oostzaan en de Molenwijk één belangrijk kenmerk: beide wijken zijn ontworpen op basis van hetzelfde utopische ideaal van groen, ruimte en licht voor hun inwoners. Toch is dit ideaal in verschillende historische contexten anders geïnterpreteerd en uitgevoerd, waardoor de verschillen tussen beide wijken zijn ontstaan. In dit onderzoek ga ik dieper in op de ideeën van Howard en Le Corbusier, die respectievelijk de grondslag vormen voor Tuindorp Oostzaan en de Molenwijk. Daarna zal ik laten zien hoe de historische context invloed heeft gehad op de ontwikkeling van de wijken, welke ideeën daarbij dominant waren en waarom.

Ebenezer Howard

Het is het einde van de negentiende eeuw. De gevolgen van de Industriële Revolutie worden steeds duidelijker en het leven in opkomende moderne steden, vol van werkgelegenheid, is voor veel mensen aantrekkelijker dan het platteland. Steden barsten uit hun voegen, zowel letterlijk als figuurlijk. Londen groeide bijvoorbeeld binnen enkele decennia van 900.000 naar een ontzagwekkende 4,5 miljoen inwoners. Deze explosieve groei had een grote keerzijde: meer dan de helft van de mensen kwam terecht in krappe, donkere en vieze woningen.⁴ Het is deze context waarbinnen de ideeën van Ebenezer Howard zich hebben gevormd.

Howard was in de eerste plaats niet een stedenbouwkundige, maar een sociale hervormer. Of, zoals hij het zelf liever verwoordde: een 'uitvinder' van een nieuw sociaal systeem.⁵ Zijn doel was een *cooperative commonwealth*, een alternatieve wereld ten opzichte van het kapitalisme waarin mensen het eigenaarschap over

de grond zouden delen en gezamenlijk zouden streven naar een goed leven en welzijn voor iedereen.⁶ Dit sociale systeem was in het kapitalistische Engeland revolutionair, maar Howard streefde niet naar een revolutie. In plaats daarvan zocht hij naar een vredige manier om het bestaande kapitalistische systeem te hervormen. Volgens hem kon dat het beste door één experiment te laten slagen.⁷

Howard besloot om zijn grootse utopie op kleinere schaal uit te beelden als een stad, die makkelijk gerealiseerd zou kunnen worden. Het resultaat van al deze overwegingen is de garden city, een stad met ruimte om te leven en voldoende baankansen in een groene omgeving.⁸ De tuinstad van Howard is gebouwd in een cirkel. Op een centraal plein vind je openbare voorzieningen, terwijl de industrie buiten de stad ligt om schone lucht voor de inwoners te garanderen.⁹ Belangrijk voor Howard was dat zijn garden city de beste kenmerken van zowel stad als platteland met elkaar zou combineren. De ultieme garden city is een plaats met dezelfde voorzieningen als een grote stad, terwijl het tegelijkertijd de rust en natuur biedt die mensen anders vinden op het platteland.

Helaas voor Howard hebben zijn ideeën in de praktijk niet uitgekapt zoals hij het bedoeld had. Zijn boek is op grote schaal verkeerd geïnterpreteerd. Voor Howard was de garden city een praktisch en haalbaar experiment om zijn 'cooperative commonwealth' werkelijkheid te laten worden, maar onder financierders is de nadruk komen te liggen op de fysieke aspecten van zijn stad.¹⁰ Deze waren voor hen een uitweg voor de overbevolking in de stad. De garden city is in de praktijk vooral gebruikt als blauwdruk voor woonwijken buiten de stad, in plaats van voor een nieuw sociaal en zelfvoorzienend systeem. Dat geldt ook voor Nederland, aldus sociaalgeograaf Harm Jan Korthals Altes in zijn boek over de interpretatie van Howards tuinstadidee in Nederland: 'De

Afbeelding 1. Tuindorp Oostzaan (linksonder) en de Molenwijk (boven) vanuit de lucht gezien.

Bron: Stadsarchief Amsterdam, 10009, Archief van de Dienst Ruimtelijke Ordening en rechtsvoorganger: foto's, inv.nr. 15469, 'Tuindorp Oostzaan Luchtfoto naar noorden, met op de voorgrond de Pomonastraat, in het midden Sportpark Tuindorp-Oostzaan. Links de bebouwing rond het Zonneplein. Op de achtergrond Molenwijk in aanbouw en de zuidelijke lintbebouwing van Oostzaan. 1969', <https://archief.amsterdam/beeldbank/detail/940dfbob-7a8e-35d1-b6f6-42665308c6ac>.

tuinstadbeweging raakte vereenzelvigd met het ontwerpvoorbeeld voor een aangename woonwijk (...) zonder eigen voorzieningen, zonder eigen werkgelegenheid, zonder eigen bestuur, en zonder revolutionair elan.¹¹

Le Corbusier

Le Corbusier werd geboren als Charles-Édouard Jeanneret in Zwitserland, als kind van een horlogemaker. Zijn jeugd, waarin orde en harmonie belangrijke waarden waren, is van grote invloed geweest op zijn latere ideeën. Le Corbusier verafschuwde de chaos van grote steden. Hij richtte zich voornamelijk op Parijs, de

stad waar hij een groot deel van zijn leven woonde en die alles wat hij verafschuwde vertegenwoordigde. Le Corbusiers eerste boek is *Ville contemporaine* uit 1922, waarin hij zijn beoogde stad compleet met afbeeldingen en bouwtekeningen uitbeeldt. Chaos zou niet langer bestaan. De ideale stad van Le Corbusier was nieuw, harmonieus en mooi, gebouwd voor de massa(industrie) en voor de toekomst.¹²

De verbeeldingskracht van Le Corbusier was groot – én gedurfd. De *Ville contemporaine* is perfect symmetrisch en van begin af aan opnieuw opgebouwd. Het centrum van de stad heeft geen symbolische waarde, maar is de plek waar

een geavanceerd en snel transportsysteem samenkomt. Daarnaast valt bij Le Corbusier het gebruik van hoogbouw op. Hierbij heeft hij zich, hoe paradoxaal ook, laten inspireren door de ideeën van Howard: hij presenteert zijn stad als een verticale tuinstad.¹³ Door hoogbouw blijft er in de publieke ruimte plaats over voor parken, zonlicht en recreatie. In 1925 publiceert Le Corbusier zijn *Plan Voisin*: een nieuw ontwerp van Parijs, waarbij een groot deel van de binnenstad moet wijken voor Le Corbusiers moderne hoogbouw. Het plan stuitte op hevig verzet in de gemeenteraad.¹⁴

In de praktijk hadden de ideeën van Le Corbusier in eerste instantie dan ook weinig succes.¹⁵ Toch zagen latere stedenbouwkundigen zijn ideeën als een grote inspiratiebron. In de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw kwamen er steeds meer geluiden op om sloppenwijken te slopen ten behoeve van een modern alternatief. Tegelijkertijd zochten steden naar manieren om dichtbevolkte gebieden te ontwikkelen, zonder de krappe en organische bouwstructuur uit het verleden te herhalen. De ideeën van Le Corbusier

ligt bij het standpunt van Le Corbusier dat stadscentra ruimte moesten maken voor brede autowegen. Hij was één van de eersten die dit populaire idee uit de jaren zestig zou omarmen, maar verzaakte om de mogelijke gevolgen voor het milieu, geluidsoverlast en ruimtegebruik in de stad in overweging te nemen.¹⁷

Vergelijking

Nu we de belangrijkste ideeën van twee invloedrijke stedenbouwkundige denkers – Howard en Le Corbusier – hebben verkend, kunnen we een vergelijking trekken tussen beiden. Hoewel hun focus verschilde, verzetten zowel Howard als Le Corbusier zich tegen de slechte leefomstandigheden en de chaos die steden destijds kenmerkten. Ze hadden hun ideale steden bedoeld als een herstart voor de toekomst waarmee ze tegenovergestelde werelden zouden combineren. Voor Howard waren dat stad en platteland, voor Le Corbusier dichtbevolktheid door hoogbouw, in combinatie met open ruimte. Le Corbusier presenteerde zijn steden letterlijk als een verticale tuinstad, wat een duidelijke aanwijzing is voor de invloed van Howard

"HOWARD EN LE CORBUSIER VERZETTEN ZICH BEIDEN TEGEN HOE STEDEN ER OP DAT MOMENT UITZAGEN: BARRE LEEFOMSTANDIGHEDEN EN GROTE CHAOS."

vormden daarbij een oplossing die stadsbesturen op grote schaal over de hele wereld toepasten op nieuwe woonwijken.¹⁶

Over het algemeen hadden Le Corbusiers ideeën een negatieve uitwerking. In sommige gevallen waren de resultaten zelfs zo desastreus dat hele nieuwe wijken binnen enkele jaren al gesloopt moesten worden. Er is door de jaren heen veel kritiek gekomen op de ideeën van Le Corbusier. Zo zou hij amper rekening gehouden hebben met de al bestaande leefpatronen van de mensen voor wie hij een stad ontwierp. Een ander kritiekpunt

op zijn werk. Beide denkers streefden naar een (in theorie) haalbare, perfecte stad in een imperfecte wereld. Steden moesten transformeren van hun krappe, donkere uiterlijk naar een omgeving met groen, ruimte en licht. Howard en Le Corbusier gaven simpelweg twee verschillende praktische invullingen aan dit overeenkomstig utopische gedachtegoed. De vervolgvraag is dan: waarom heeft diezelfde utopie in verschillende historische contexten in Amsterdam-Noord geleid tot twee totaal verschillende wijken?

Tuindorp Oostzaan

Op slechts vijf minuten fietsen van de NDSM-werf in Amsterdam-Noord ligt een idyllisch arbeiderswijkje uit de jaren twintig van de vorige eeuw. Oorspronkelijk was het bedoeld als tijdelijke wijk, maar inmiddels is Tuindorp Oostzaan uitgegroeid tot een fenomeen in Amsterdam. Met haar groene leefomgeving is de wijk een tegenhanger van de krappe en donkere binnenstedelijke wijken waar arbeiders normaal gesproken gehuisvest waren.¹⁸ De noord-zuidgerichte stroken zorgen ervoor dat alle woningen een vorm van zonlicht binnenkrijgen, terwijl de ontwerpers van de wijk genoeg ruimte over hebben gelaten voor ander groen, bijvoorbeeld in de vorm van voor- en achtertuinten.

Hoewel Tuindorp Oostzaan niet een zelfvoorzienende stad is zoals Howard het voor ogen had, staat de conclusie dat de wijk geïnspireerd is door zijn ideeën buiten kijf. De term 'tuindorp' komt direct voort uit Howards garden city. Daarnaast zijn de mate van groen en het dorpsgevoel allemaal eigenschappen die voortvloeien uit Howards utopie. Zoals ik al eerder beschreef, kreeg het tuinstadmodel internationaal meer faam als een prettige woonwijk dan een sociaal-ruimtelijk model van een zelfvoorzienende gemeenschap op het platteland. Tuindorp Oostzaan is hier een voortvloeisel van en is als het ware een geminiaturiseerde versie van Howards oorspronkelijke idee.¹⁹ Amsterdammers interpreteerden de ideeën van Howard op hun eigen manier, zodat het paste in de Amsterdamse context.

Arie Keppler (1876-1941) was tijdens de ontwikkeling van Tuindorp Oostzaan directeur van de Amsterdamse Woningdienst en een van de belangrijkste grondleggers van de wijk. Hij verwachtte dat de gemiddelde arbeider, die er met zijn gezin zou gaan wonen, zich aangetrokken zou voelen door het landelijke karakter en stimuleerde het behoud daarvan.²⁰ Net als Howard had Keppler de visie dat stadswijken zouden worden gecombi-

neerd met de positieve eigenschappen van wonen op het platteland. Kepplers rijke inspiratie door de ideeën van Howard ontstond tijdens zijn werk als inspecteur vanaf 1911, toen hij verantwoordelijk werd voor het toezicht op woningen in Amsterdam.²¹ In deze functie kwam hij in contact met de vaak schrijnende woonomstandigheden in de stad. Het zorgde ervoor dat hij zich steeds fanatieker uitte over deze problematische toestand. Zo vond hij de woonomstandigheden van de arbeidersklasse mensonterend en vergeleek hij etagewoningen met het opstapelen van vaten en zakken. Voor hem waren Howards ideeën het ideale alternatief.²²

In Amsterdam kreeg hij als directeur van de Woningdienst alle ruimte om deze

Afbeelding 2. De erbarmelijke woonomstandigheden van Amsterdammers in de Jordaan (ca. 1910).

Bron: Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting en rechts-voorganger: glasnegatieven, inv.nr. 5293. FO, 'Willemsstraat 58-60; Wijdegang (ook wel Wijde Gang geschreven) gezien naar nummers 58-60, met rechts nummers 50-56', <https://archief.amsterdam/beeldbank/detail/ce6d3a56-3b81-46d2-b8a7-d859d74a242d>.

ideeën uit te voeren. Dit was mogelijk dankzij de Woningwet, die in 1901 door de landelijke overheid werd ingevoerd. Deze wet was een reactie op de al bekende erbarmelijke leefomstandigheden van de arbeidersklasse en maakte het mogelijk voor gemeenten om subsidies te ontvangen voor de bouw van nieuwe woningen. Dit creëerde ook in Amsterdam financiële ruimte voor de bouw van woningen van goede kwaliteit.²³ In de beginjaren had de Woningwet nog niet veel impact: Tussen 1902 en 1912 werden landelijk 206.000 woningen gebouwd, waarvan slechts twee procent werd gesubsidieerd door de nieuwe wet.²⁴ Dit alles veranderde tijdens en na de Eerste Wereldoorlog. Hoewel Nederland niet had meegevochten, was ook hier sprake van een grote economische crisis, waardoor het voor particulieren steeds duurder werd om in nieuwe woonprojecten te investeren. De gemeente Amsterdam, onder leiding van een grote sociaaldemocratische raadsfractie, greep in en nam de regie over de volkshuisvesting.²⁵

Omdat de woningnood in de lagere inkomensgroepen het grootst was, begon de gemeente met de bouw van 3.500 goedkope huurwoningen voor arbeiders. Al snel bleek echter dat dit onvoldoende was. Daarom werd besloten duizenden noodwoningen te bouwen, waaronder ook Tuindorp Oostzaan.²⁶ Als directeur van de Woningdienst had Howard-aanhanger Keppler een belangrijke rol in de vormgeving hiervan. Daarnaast speelt mee dat het tuinstadidee van Howard in deze periode wereldwijd steeds populairder werd, ook in Amsterdam. In de hoofdstad was de Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP) aan de macht en zij waren begaan met het lot van de arbeiders. Het idee van de tuinstad, met de nadruk op gelijkheid, openheid en gezonde leefomstandigheden voor de arbeider, sloot naadloos aan bij de waarden van de sociaaldemocraten. Zij vonden dat arbeiders recht hadden op een goede woning

in een fijne woonomgeving.²⁷ Kortom: na de invoering van de Woningwet en de overname van de regie over de volkshuisvesting door de sociaaldemocratische politieke leiders, ontstond de ideale context voor de bouw van een wijk als Tuindorp Oostzaan.

De Molenwijk

Op een kaart of luchtfoto van Amsterdam-Noord valt de Molenwijk direct op. In de noordwestelijke uithoek van het stadsdeel ligt een groene hoogbouwwijk. Net als Tuindorp Oostzaan moest het een comfortabele en groene leefomgeving worden voor mensen die vanuit de krappe binnenstad naar de wijk verhuisden. Dit keer waren dat geen arbeiders, maar gezinnen uit de middenklasse. De Molenwijk is een grote wijk, met in totaal 1256 woningen, verspreid over zestien gebouwen.²⁸ Vier flats van tien verdiepingen vormen de 'wieken' van een 'molen'; in het midden zijn er parkeergarages voor de auto's van de bewoners. Sommige woningen zijn tweekamerappartementen, maar het merendeel heeft drie of vier kamers, vaak met een aparte speelruimte van wel negen vierkante meter.²⁹ De gebouwen zijn allemaal grotendeels opgebouwd met dezelfde componenten van glas, staal en beton. Dit volgt de principes van de moderne stedenbouw uit de jaren zestig, die gericht waren op het massaal en goedkoop produceren van nieuwe woningen.³⁰ Het uiterlijk van de flats is minimaal, zonder overbodige decoratie – alles heeft een duidelijke praktische functie.

Door de hoogbouw is er op straatniveau veel ruimte voor groen. Bovendien is er gekozen voor een open bouwwijze, waarbij de woningen zo zijn georiënteerd dat ze optimaal profiteren van natuurlijk licht.³¹ Functies zoals wonen, werken en vrije tijd zijn zoveel mogelijk van elkaar gescheiden. Het maakt de Molenwijk een ordelijke omgeving, die aan alle behoeftes tegemoetkomt zonder dat die elkaar in de weg zitten.³² Dit alles sluit nauw aan bij de centrale ideeën van

Le Corbusier, die eveneens een ordelijke woonomgeving met gescheiden functies voorstond.

Hoewel de hoogbouw in de Molenwijk op het eerste gezicht lijkt te breken met de ideeën van Howard, zijn er toch ook duidelijke overeenkomsten. De mate van groen en licht raakt nauw aan de ideale leefomgeving, zoals Howard die voor ogen had. Tuindorp Oostzaan en de Molenwijk zijn een uitstekend voorbeeld van hoe vergelijkbare ideeën in verschillende historische contexten tot twee totaal verschillende wijken kunnen leiden. Tuindorp Oostzaan werd gebouwd in een periode waarin de tuinstadgedachte van Howard steeds meer invloed kreeg, terwijl de Molenwijk juist in de jaren zestig ontstond, een tijd waarin er bij veel Nederlandse architecten steeds vaker

beelden, pleitten voor een functionele stad. Volgens dit 'functionalisme' moest een stad of wijk worden gepland op basis van haar functies.³⁵ Dit gedachtegoed had ook invloed op de gebruikte bouwmaterialen: esthetiek werd minder belangrijk en de focus lag op de meest efficiënt mogelijke productiewijze van gebouwen. Dit leidde tot het gebruik van moderne, massaal geprefabriceerde bouwonderdelen, gemaakt van beton, staal en glas.³⁶ In Tuindorp Oostzaan werd al een stap gezet in deze richting, met experimentele betonwoningen aan het Castorplein, wat later verder werd uitgerold in Betondorp (1923-1925).

Een belangrijke naam in de ontwikkeling van de Molenwijk was Cornelis van Eesteren (1897-1988). Hij speelde een belangrijke rol in het Congrès Interna-

"HET GEBREK AAN GOEDE VERBINDINGEN NAAR AMSTERDAM-NOORD ZORGDE ERVOOR DAT ER WEINIG VOORDELEN WERDEN GEZIEN IN DE UITBREIDING VAN DE STAD NAAR HET NOORDEN."

invloeden van Le Corbusier terug te vinden waren.³³

De decennia voorafgaand aan deze periode waren tumultueus. Ze werden getekend door een enorme economische crisis in de jaren dertig, de dodelijkste oorlog ooit in de jaren veertig en snelle wederopbouw en economische groei in de jaren vijftig. Deze ongebreidelde groei, die grofweg tot 1973 duurde, legde de fundamenten voor de Molenwijk.³⁴ De bevolking nam snel toe, vooral de middenklasse, en zij hadden behoefte aan grotere woningen. Nederland stond voor de uitdaging om aan deze vraag te voldoen. Grote staatsprojecten werden opgezet, beïnvloed door een nieuw gevoel van moderniteit. De eerste tekenen van een nieuw gevoel van moderniteit en modern bouwen waren al zichtbaar in de jaren twintig en dertig. Modernisten uit deze periode, met Le Corbusier als een van de bekendste voor-

tionaux d'Architecture Moderne (CIAM), een invloedrijke internationale architectuurbeweging die in het interbellum was opgericht door Le Corbusier. Van Eesteren introduceerde veel van de ideeën van Le Corbusier in Nederland, waar het bekend kwam te staan als het 'Nieuwe Bouwen', en paste ze onder andere toe in de Molenwijk.³⁷

Al eerder had Van Eesteren tijdens het Algemene Uitbreidingsplan van Amsterdam (AUP) een grote rol gespeeld in de groei van de stad. In het oorspronkelijke plan werd de groei van Amsterdam tot een stad van een miljoen inwoners gepland, onder andere door uitbreidingen in Nieuw-West en Buitenveldert. Van Eesteren voorzag tuinwijken rondom het stadscentrum. Al met al was het een zorgvuldig en doordacht plan waarin alles statistisch werd berekend. Zo was er rekening gehouden met de mogelijkheid

voor de extra tuinstad in Venserpolder, al was dit niet meteen noodzakelijk.³⁸ Het AUP was bovenal een functioneel plan: de grote lijnen waren duidelijk, maar de details waren nog niet ingevuld. Wat opviel, was dat de bouw van eerdere wijken in Noord, zoals Tuindorp Oostzaan, in het oorspronkelijk plan nog als stedenbouwkundige fouten werden beschouwd.³⁹ Dit had te maken met het gebrek aan goede verbindingen naar dit stadsdeel. Het gebrek aan tunnels en bruggen maakte dat er weinig voordelen werden gezien in de uitbreiding van de stad naar het noorden.

Desondanks bleek het AUP uiteindelijk niet volledig te kloppen. In de jaren vijftig en zestig stegen de salarissen, de middenklasse werd groter en er ontstond een groeiende vraag naar meer woonruimte. Om hieraan te voldoen, werd er in een nieuwe editie van het AUP uit 1958 afgeweken naar andere gebieden buiten de binnenstad, het zuidoosten (de Bijlmermeer) en Noord. Noord werd gezien als goedkope bouwgrond om de woningnood op te lossen. Er kwamen plannen voor een tunnelverbinding, de Ring A10 en een metrolijn om het stadsdeel beter met de rest van de stad te verbinden. Noord, dat eerder als een stedenbouwkundige fout werd gezien, werd ineens een belangrijke stedenbouwkundige kans.⁴⁰ Deze kans bood volop ruimte om de door Le Corbusier geïnspireerde ideeën uit te voeren in een historische context waar moderniteit en vooruitgang belangrijke waarden waren. Het resultaat daarvan is de Molenwijk.

Conclusie

Hoe kan het dat twee totaal verschillende wijken op enkele honderden meters van elkaar zijn gebouwd? Om deze vraag te beantwoorden heb ik in dit artikel twee belangrijke punten aangetoond. Ten eerste blijkt dat de utopieën van Howard en Le Corbusier, twee zeer invloedrijke stedenbouwkundigen, in wezen niet zoveel van

elkaar verschillen als vaak wordt gedacht. Beiden streefden naar een leefomgeving voor de arbeider die gekenmerkt werd door groen, ruimte en licht, hoewel hun praktische uitwerkingen sterk uiteenliepen. Ten tweede heb ik laten zien hoe de historische context waarin Tuindorp Oostzaan gebouwd werd – de jaren twintig van de vorige eeuw – veel ruimte bood voor de realisatie van Howards ideeën. Veertig jaar later, bij de bouw van de Molenwijk, hadden de praktische ideeën van Le Corbusier de overhand. Veranderingen in de historische context hebben ervoor gezorgd dat de utopie van beide stedenbouwkundigen op twee totaal verschillende manieren tot uitvoering zijn gebracht, ook al zijn ze vanuit dezelfde kernwaarden ontstaan.

Wie vandaag de dag in Amsterdam-Noord wandelt, valt wellicht nog iets anders op dan het contrast tussen de twee onderzochte wijken: de vele bouwkranen en -materialen die het stadsdeel vandaag de dag sierren. De gemeente bouwt in hoog tempo om de woningnood aan te pakken. Net als in de vorige eeuw is Noord een van de weinige gebieden in Amsterdam waar nog volop ruimte is voor groei, vooral de lucht in. En in zekere zin spelen de vraagstukken uit de vorige eeuw nog steeds. Bruggen over het IJ, die destijds als noodzaak werden beschouwd voor een goede verbinding met Tuindorp Oostzaan, zijn nog steeds niet gebouwd. Er is inmiddels wel een metrolijn die het stadsdeel met de rest van de stad verbindt, maar de oost-westverbinding binnen het stadsdeel, onder andere naar Tuindorp Oostzaan en de Molenwijk, wordt nog altijd verzorgd door een buslijn.

Wat dit onderzoek duidelijk maakt, is de blijvende invloed van historische context op de stedelijke ruimte, gecombineerd met de rol van individuen die concreet antwoord hebben gegeven op de vraag: hoe richten we onze openbare ruimte zo in dat wij een utopie bouwen waar iedereen zou moeten willen wonen? Laten we

de huidige bouwprojecten in Amsterdam-Noord vanuit een historisch perspectief benaderen en tegelijkertijd scherp blijven op de vraag welke waarden nu vooropstaan. Is het nog steeds groen, ruimte en licht, of zijn er inmiddels andere idealen die de boventoon voeren?

Julian Talma heeft zijn bachelorscriptie geschreven onder begeleiding van Olav Hofland. Op dit moment volgt Julian de master Stads- en architectuurgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Naast zijn studie werkt hij als docent geschiedenis aan het voortgezet onderwijs.

Eindnoten

- 1 L.T. Sargent, *Utopianism. A very short introduction* (New York 2010) 2-6.
- 2 P.Hall, *Cities of tomorrow. An intellectual history of urban planning and design since 1880* (vierde editie; West Sussex 2014) 238.
- 3 Bijvoorbeeld: Wicher Nieuwenhuis, Glenn Willemsen en Frederick W. Boal, 'The rise and fall of the "City of the Future"', in: Frederick W. Boal (red.), *Ethnicity housing* (Londen 2020) 217.
- 4 R.Fishman, *Urban utopias in the twentieth century. Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright and Le Corbusier* (New York 1977) 10-11.
- 5 Fishman, *Urban utopias*, 27-28; Robert Beevers, *The garden city utopia. A critical biography of Ebenezer Howard* (Londen 1987) 12.
- 6 Fishman, *Urban utopias*, 24.
- 7 Ibidem, 24, 45.
- 8 Beevers, *The garden city utopia*, 29-30.
- 9 Fishman, *Urban utopias*, 42.
- 10 Fishman, *Urban utopias*, 62; Beevers, *The garden city utopia*, 54.
- 11 H.J. Korthals Altes, *Tuinesteden. Tussen utopie en realiteit* (Bussum 2004) 27.
- 12 Fishman, *Urban utopias*, 182-183, 187-189.
- 13 Hall, *Cities of tomorrow*, 241-245.
- 14 Ibidem, 241; Fishman, *Urban utopias*, 207.
- 15 Hall, *Cities of tomorrow*, 245.
- 16 Ibidem, 254, 267.
- 17 Ibidem, 241, 290.
- 18 Arcam, 'Tuindorp Oostzaan', <https://arcam.nl/architectuur-gids/tuindorp-oostzaan/> (geraadpleegd op 20 mei 2024).
- 19 Korthals Altes, *Tuinesteden*, 117, 139; Mirjam van 't Hof, *De ontstaansgeschiedenis van het Tuindorp Oostzaan. De inpassing van de tuinstadgedachte in het volkswoningbeleid van de gemeente Amsterdam* (Amsterdam 1984) 14.
- 20 Van 't Hof, *De ontstaansgeschiedenis*, 36; Marinke Steenhuis, 'Ideeëngeschiedenis', in: Idem, *De nieuwe grachtengordel. De realisatie van het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam* (Bussum 2017) 362.
- 21 Frank Smit, *Arie Keppler. Woninghervormer in hart en nieren* (Bussum 2001) 17.
- 22 Van 't Hof, *De ontstaansgeschiedenis*, 67-68; A. Wassenaar, *De droom van Howard. Het verleden en de toekomst van de tuindorpen* (Rijswijk 1990) 137-139.
- 23 Van 't Hof, *De ontstaansgeschiedenis*, 16.
- 24 H. van der Cammen en L. A. de Klerk, *Ruimtelijke ordening. Van plannen komen plannen, de ontwikkelingsgang van de ruimtelijke ordening in Nederland* (Utrecht 1993) 45.
- 25 Arnold van der Valk en Peter de Ruijter, 'De stadsaanleg tussen 1850 en 1920', in: Helma Hellinga en Peter de Ruijter (red.), *Algemeen Uitbreidingsplan Amsterdam 50 jaar, 1935-1985* (Amsterdam 1985) 17.
- 26 Van 't Hof, *De ontstaansgeschiedenis*, 23-24.
- 27 Steenhuis, 'Ideeëngeschiedenis', 84; Van 't Hof, *De ontstaansgeschiedenis*, 36.
- 28 Arcam, 'Molenwijk, Amsterdam Noord', <https://arcam.nl/architectuur-gids/molenwijk-amsterdam-noord/> (geraadpleegd 10 juni 2024).
- 29 J. Th. Balk, *Bouwen en wonen in Amsterdam. Molenwijk* (Amsterdam 1968).
- 30 R.W. H. Mens, B. Lootsma en J. Bosman, *Le Corbusier en Nederland* (Utrecht 1985) 28.
- 31 Arcam, 'Molenwijk'; Frits Locher, 'Stedenbouwkundige structuurveranderingen in de stadsuitbreiding', in: Hellinga en De Ruijter (red.), *Algemeen Uitbreidingsplan*, 80.
- 32 Cammen en Klerk, *Ruimtelijke ordening*, 84; Wouter Bolte en Johan Meijer, *Van Berlage tot Bijlmer. Architectuur en stedelijke politiek* (Nijmegen 1981) 100, 104.
- 33 Mens e.a., *Le Corbusier*, 65.
- 34 H. van der Cammen en L. A. de Klerk, *The selfmade land. Culture and evolution of urban and regional planning in the Netherlands* (Houten 2012) 186.
- 35 Idem, *Ruimtelijke ordening*, 85; Bolte en Meijer, *Van Berlage tot Bijlmer*, 78.
- 36 Cammen en Klerk, *The selfmade land*, 185, 196-198; Mens e.a., *Le Corbusier*, 28.
- 37 Cammen en Klerk, *The selfmade land*, 195-197; Mens e.a., *Le Corbusier*, 9, 28.
- 38 Cammen en Klerk, *Ruimtelijke ordening*, 90.
- 39 S. Komossa en M. Aarts, 'The legacy of CIAM in the Netherlands. Continuity and innovation in Dutch housing design', *Urban planning* 4:3 (2019) 93; Bolte en Meijer, *Van Berlage tot Bijlmer*, 110.
- 40 Cammen en Klerk, *The selfmade land*, 192-193; Ton Looman., 'Het AUP en Amsterdam-Noord', in: Hellinga en De Ruijter (red.), *Algemeen Uitbreidingsplan*, 111-112; Bolte en Meijer, *Van Berlage tot Bijlmer*, 200-201.